

ŞAIRİN DÜNYASI ŞİİRİN DÜNYASIDIR: İKBAL'DEN RUMİ'YE DOĞU EDEBİYATININ KAPILARINI ARALAMAK

ARİF AKBAŞ*

Öz: Bu makalede *Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü* araştırmacılarından Prigarina Natalya İlyichina ve Anna Aronovna Suvorova'nın hazırlanmış olduğu; “*Mir poeta - Eto mir poezii: Stat'i i Oçerki*” (Şairin dünyası şiirin dünyasıdır: Makaleler ve denemeler) kitabının incelenmesi ve tanıtımı yapılacaktır. Bu kitaptaki koleksiyon, yazarın Doğu edebiyatı eleştirisi alanında uzun yıllara dayanan yaratıcı faaliyetini özetlemektedir. Makaleler/ denemeler tarih, poetika, üslup bilimi, edebiyatın teorik sorunları, klasik Fars, Urdu, Hint-Fars edebiyatlarının şiirsel söyleminde dini ve felsefi öğretilerin rolüne ayrılmıştır. Şairlerin dünyaları, İslam kültürünün vazgeçilmezi olan sanat ve dinî-felsefi ilkelerin bütünlüğü yahut birliği içinde ortaya çıkmaktadır. Urdu-Fars şiirinin önemli isimleri olan İkbâl, Galib, Cami, Hafız, Amîr Hüsrev, Rumi'nin eserleri, klasik İslam edebiyatları geleneği ve dünya edebiyatındaki önemi ışığında incelenmektedir. Tipolojik karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlanmaktadır. İkbâl ve Aleksandr Blok veya Mirza Galib, Marina Tsvetayeva ile Joseph Brodsky gibi birbirinden uzak yazarların yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Eserdeki şiir dünyası, Küçük Asya'dan Hint-Pakistan alt kıtasına, İran ve Orta Asya'ya kadar geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu deneme ve makaleler, İranlı akademisyenler ile Hintologların yanı sıra şiir, İslam, Tasavvuf, Doğu felsefeleriyle ilgilenen geniş bir okuyucu kitlesine yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Doğu şiiri, Fars-Hint Edebiyatı, Şairin dünyası, Şiirin dünyası, Muhammed İkbâl

THE POET'S WORLD IS THE WORLD OF POETRY: UNLOCKING THE DOORS OF EASTERN LITERATURE, FROM IQBAL TO RUMİ

Abstract: This article will review and introduce the book “*Mir poeta - Eto mir poezii: Stat'i i Ocherki*” (The Poet's World is the World of Poetry: Articles and Essays), prepared by researchers Natalya Ilyichina Prigarina and Anna Aronovna Suvorova from the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences. This collection summarizes the authors' many years of

---

* Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, Sivas, Türkiye, Eposta: aakbas@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-8480-4350

creative activity in the field of Eastern literary criticism. The articles and essays are devoted to history, poetics, stylistics, theoretical issues of literature, and the role of religious and philosophical teachings in the poetic discourse of classical Persian, Urdu, and Indo-Persian literatures. The worlds of the poets emerge within the unity or integration of artistic and religious-philosophical principles, which are indispensable to Islamic culture. The works of significant figures in Urdu and Persian poetry, such as Iqbal, Ghalib, Jami, Hafez, Amir Khusrow, and Rumi, are examined in the light of the tradition of classical Islamic literatures and their importance in world literature, allowing for typological comparisons. Comparative analyses of the rapprochement between distant writers like Iqbal and Aleksandr Blok or Mirza Ghalib and Marina Tsvetaeva, or Joseph Brodsky, are also conducted. The world of poetry covered in this work spans a wide region from Asia Minor to the Indian-Pakistani subcontinent, Iran, and Central Asia. These essays and articles are aimed at a broad audience interested in poetry, Islam, Sufism, and Eastern philosophies, including Iranian academics and Indologists.

Keywords: Eastern poetry, Persian-Indian Literature, The world of the poet, The world of poetry, Muhammed Iqbal

Giriş

Prigarina Natalya Ilyiniçna, “Şairin dünyası, Şiirin dünyasıdır” çalışmasında bugüne kadar doğu şiiri üzerine yazdığı tüm makaleleri bir araya getirmiştir.¹ Uzun yıllar boyunca farklı akademik bağlamlarda ve bu alanın yeniden teyit edilmesi için araştırmamın niteliği, çalışılan materyalin sunduğu zorluklara göre belirlenmiştir. Görünüşe göre konuya her başlangıç önceki araştırmalar tarafından teşvik edilmekte ve bir sonrakinin tohumunu içermektedir. Yazarların, bu koleksiyondaki makalelerin sırası, bir dereceye kadar bilimsel çalışmalarının kronolojisini yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda birçokları için karakteristik olan Müslüman metafiziğinin arketipi sayılan “inmiş - yükseliş” olgularıyla veya öğeleriyle de bağlantılıdır. Bu bir tarafı aşağıya doğru uzanan bir “yaratılış eğrisidir.” [Esfel-i sâfilin] Diğer açıdan yukarı doğru uzanan kapalı/ simgesel bir anlatımın zorluklarıyla doludur. [Âlâ-yı illiyîn]² Üst basamağında oturan şiirsel dünya imgesine giden bir merdiven üzerinde, zaman

¹ Prigarina Natalya Ilyiniçna, Anna Aronovna Suvorova, *Mir poeta- Eto mir poezii: Stat'i i oçerki*, Institut Vostočnoovedeniya RAN, Moskva: 2011, s. 10.

² İdris Kadioğlu, “Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, No 2. (1), 2016, s. 10-33.

ölçeğinde “aşağıya” doğru ilerleyerek kendimizi buluruz. Bu yol, şiirin ve şairin dünyasına girdiğimizin bir işaretidir.

Şiirlerde gezinen bir gezgin okuyucu için “zaman yolculuğu” oldukça pürüzsüzce geçmektedir. XX. yüzyılda bu ritmi belirleyen en büyük şairlerden birisi de şüphesiz Muhammed İkbâl'dir. “Muhammed İkbâl'in Şiirsel Dünyası” O'nun şiirsel çalışmasının genel bir tablosu; bazı konulara ayrılmış makalelerde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. O'nun şiirsel yönteminin önemli ama henüz yeterince çalışılmamış yönleri vardır. Özellikle şiirlerinin felsefi çözümlemesi yeterince yapılmamıştır. Yazılan makaleler her şeyden önce şairin şiirdeki yerini tanımlama çabasıdır. XX. yüzyıl dünya edebiyatının tarihi ve tipolojisinin oluşturulması o dönemin doğu ülkelerindeki romantizm (bu yüzyılın doğası gereği) akımının seyriyle de ilişkilidir. Doğru edebiyatlarında romantizm, eskiden beri var ola gelmiştir. Bu dönemde Müslümanlar arasında geleneksellik ve modernizm/ batıcılık ayrımı konusunda sıklıkla tartışmalar yaşanmıştır. İkbâl'in neo-gelenekselliği ve neo-romantizmi Müslümanlara bir çıkış yolu önermektedir. Geleneksel motif ve temaların tutarsız kullanımı Muhammed İkbâl'in “İstilahat-i şu'arâ” şiirinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Geleneksel kavramların dönüştürülmesinde İslam felsefesinin ve sufilerin “kusursuz insan” fikrinin bazı özellikleri İslam geleneği ışığında İkbâl'in kusursuz insanına dönüşmüştür. İslami literatürde bu kusursuz insan figürü “insan-ı kamil”dir.³

Doğu ile Batı arasındaki ayrım ve çatışma, İkbâl'in genel olarak tüm yazılarına ve şiirlerine yansımıştır. [Tıpkı Mehmet Akif Ersoy gibi İkbâl'de Müslüman ideolojisinin modernleşmesinden yanadır. Batı'nın kötü yönleri dışındaki iyi taraflarının alınmasından yana bir tavrı vardır.]⁴ İkbâl akademisyenler, çeşitli kurumlar ve medya tarafından “Doğu'nun Şairi” olarak anılmaktadır. Bu minvalde Farsça; Asrar-ı Hudi, Armughan-e-Hijaz, Pas Çeh Bayed Kard ai Aqwam-e-Sharq, Cavid Nama, Zabur-i Ajam, Payam-i Meşrik, Rumuz-i-Bekhudî, Urduca; Zarb-ı Kelime, Bel-i Cibril ve Bang-i-Dara onun şiir dünyasını oluşturmaktadır. İkbâl, Fars-Urdu dilindeki şiirleriyle kabul gören Güney Asyalı Müslüman bir yazar, filozof ve politikacıydı. Yirminci yüzyılın en büyük düşünürleri arasında yer alan şairin asıl amacı, İngiliz yönetimindeki

³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, Büşra Hazinoğlu, “Muhammed İkbâl'in Nefs Anlayışı”, *Süriy Üni-versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No 2.(1), 2015, s. 11-31.

⁴ Mustafa Öztürk, “İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları-Modern Türkiye Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* No 9.(1), 2009, s. 1-21.

Hindistan Müslümanları için kültürel ve politik ideal vizyonu Pakistan dürtüsü şeklinde canlandırmaktı. Müslümanların bilgili olmasını ve modernleşmesini istiyordu.

İkbal, İslam medeniyetinin dünya çapında, özellikle de Güney Asya'da siyasi ve manevi olarak yeniden canlanmasının güçlü bir savunucusuydu; bu amaçla verdiği bir dizi konferans *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası* adıyla yayımlanmıştır.⁵ İkbal, 1927'de Pencap Yasama Konseyi'ne seçilmiş ve Tüm Hindistan Müslüman Birliği'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Birliğin Allahabad'daki yıllık toplantısında 1930'da yaptığı başkanlık konuşmasında, İngiliz yönetimindeki Hindistan'daki Müslümanlar için siyasi bir çerçeve oluşturmuştur. [Bir manada M. Gandhi'nin yaptıklarını Pakistan Müslümanları için yapmıştır. İki düşünürün de mesleği avukatlıktır.] İkbal, Pakistanlılar, İranlılar ve uluslararası edebiyat akademisyenleri tarafından seçkin bir şair olarak takdir edilmektedir. İkbal en çok seçkin bir şair olarak bilinmesine rağmen, aynı zamanda “modern zamanların Müslüman felsefe düşünürü” olarak da geniş çapta tanınmaktadır. İlk şiir kitabı olan “Şahsiyetin Sırları” (Asrar-ı Hudi), 1915 yılında Farsça olarak yayımlanmıştır. Birlik, Müslümanların gücündeki en önemli unsurdur ancak bu görevi gerçekleştirmenin önünde birçok iç ve dış engel bulunmaktadır. İkbal, Müslümanları bölen etkenleri dış faktörler ve iç faktörler olmak üzere iki ana gruba ayırmıştır. Birinci grup faktörlerden emperyalizm, yeni milliyetçilik, sömürgeleştirme, ekonomik bağımlılık ve kültürlerin “eşitleştirilmesi” özellikle vurgulanabilir. Birliği engelleyen faktörlerden ikinci kategori iç faktörler olup, İkbal'e göre bu kategorideki başlıca sebepler şunlardır: Müslümanların kendi köken yahut köklerinden uzaklığı, Batılı eğitim kurumlarından mezun olmaları ile İslam kültürü ve İslam kültürü konusundaki bilgisizlikleridir. Bu durum Müslüman toplumlarında bilim ve eğitimde ilerleme eksikliğidir.

Allame İkbal, birlik ve eşitliği İslam toplumunun iki temeli, ayrılmaz bir direği olarak görmüştür. Demokrasiyi İslami öğretileriyle tanımlayıp yorumlayarak, çağın ihtiyaçlarını karşılayacak arzu edilen topluma ulaşılacağından emindir. Ayrıca İslam'ın gerçek ruhuna ve ilahi öğretilerine yaklaştıkça Müslümanların gücünün, büyüklüğünün, birliğinin daha iyi ortaya çıkacağına inanmaktadır. İslam birliğini Tevhide dayalı olarak anlamaktadır. İkbal, birlik ve farkındalığı birbirini tamamlayan iki unsur, cahillik ile cehaleti ise bölün-

⁵ Muhammed İkbal, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. Timaş Yayınları, İstanbul: 2022, s. 7.

menin temel nedeni olarak görmüştür. Birliğin iki şekilde sağlanması gerektiğine inanıyordu: İslam ülkelerinin yöneticilerinin ve hükümetlerinin entegrasyonu; insanların daha fazla bilinçlenmesi. İktbal'in yaratıcı mirasını incelemek için Pakistan, Hindistan, İngiltere, Kanada ve diğer ülkelerde bilimsel topluluklar oluşturuldu. Ruslarda kendi çaplarında bu eser vesilesiyle İktbal'in düşüncelerini tartışıp yorumlamışlardır.

Muhammed İktbal: Şairin dünyası şiirin dünyasıdır.

İktbal'in Hindistan'ın yıkılmasına ve Batı ile Kuzey Eyaletlerindeki yaşamının gerçeklerine olan hayranlığı, 1910'da şiirlerinde belirgin bir değişikliğe neden olan dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu değişimin izleri İktbal'in Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin Mesnevi'sindeki 'Nefsin Sırları'na dair yazdığı önsözde açıkça görülmektedir. Mesnevi, Farsça şiirsellik açısından zirve bir eserdir. Şüphesiz İktbal de Mevlana'dan derin şekilde etkilenmiş onu çağın diline uygun kendi sesiyle tekrar yankılanmasına vesile olmuştur. Mesnevi şiirsellik açısından adeta bir okyanustur, İktbal de zaman zaman bu denizin kıyılarında dolaşmış, onu daha iyi anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, Muhammed İktbal'in İslam felsefesi üzerine verdiği derslerin bir derlemesidir. Yeniden Yapılanma'da İktbal, İslam felsefesinin entelektüel temellerinin yeniden incelenmesi çağrısında bulunmaktadır. Kitap, modern İslam düşüncesinin önemli bir eseridir. Bu eserin, İranlı sosyolog Ali Şeriatî ve Tanık Ramazan dahil diğer çağdaş Müslüman reformcular üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Doğu'nun sesi olan İktbal bu eserinde özellikle; bilgi ve dini tecrübe, dini deneyimin vahiylerinin felsefi testi, Tanrı tasavvuru ve duanın anlamı, İnsan egosu - özgürlüğü ve ölümsüzlüğü, İslam kültürünün ruhu, İslam'ın yapısında hareket prensibi, din mümkün mü vb. konulara değinmiştir.

Mirza Galib (1798-1869), İktbal'in selefiydi. Hintli bir bilim adamı olarak Galib'in ruhu XX. yüzyılda İktbal'de yeniden doğdu denmiştir. Zamanın merdiveninde ilk adımlar, "Galib ve İktbal: Bir Deneme"de bulunur. Prigarina, bu denemede karşılaştırmalı stilistik bir çalışma yapmıştır. Ne biçimde ne üslupta ne de sözlükte kendi yüzyıllarını temsil eden şairler arasındaki fark en çok ortaya çıkmıştır. Hatta son derece karmaşık duyguları anlatırken Galib'in ayet özlü şiirleri canlıdır; manevi süreç neredeyse önümüzde gerçekleşir. Klasik gazel geleneğine uygun olarak Galib'in pek çok beytinde sevgilinin kimliği ve cinsiyeti belirsizdir. Mirza Galib olarak da bilinen Mirza Beg Asadullah Han, Babür İmparatorluğu'ndaki divan şiiri geleneğinin önemli bir temsilcisiydi. Halk arasında Galib ve Esad takma adlarıyla biliniyordu. Onun en

önemli eserleri Dabir-ül-Mülk ve Necm-ud-Daula idi. Yaşamı boyunca, zaten gerileyen Babür İmparatorluğu, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi yönetimi tarafından gölgede bırakıldı ve yerinden edildi ve sonunda 1857 Hint İsyanının yenilgisinin ardından tahttan indirildi; bunlar onun çalışmaları aracılığıyla anlatılmaktadır. Hem Urduca hem de Farsça yazmıştır. İktbal, Galib'ten de etkilenmiştir. Örneğin Galib'in şu beyti sanki İktbalin şiir dünyasını ele vermektedir. "Benim ibadetimin amacı algının ulaşamayacağı yerdedir; Gören insan için kible bir pusuladan başka bir şey değildir."

Galib'in şiirsel fikirlerinin çoğunu kabul eden İktbal, onun imgelerini somut olan her şeyden soyutlamış ve adeta tekrar inşa etmiştir. İktbal'in şiirleri Galib'in alegorik ve sembolik anlatısının bir devamı ve güncellenmiş hali gibidir. İktbal, Galib'in şiirindeki kişisel bir özgürlüğü felsefi kavramlar kullanarak zenginleştirmiştir. Galib'in şiir/ şiirsel çalışma ile ilgili 'dikey' ve 'yatay' bağlam hakkındaki görüşleri "Mirza Galib'in Dünyası"nda incelenmiştir. "Galib ve Sarmad"ta şairin bir kasidesi uzun uzadıya şerh edilmiştir. Galib'in bazı beyitleriyle İktbal'in beyitleri metinler arası ilişkiler metoduyla çözümlenmeye çalışılmıştır. İktbal, Galib'i okuyarak erken dönem Urdu şiiri ile hayat hikayesi arasındaki iç bağları yeniden kurmuştur. XVII. yüzyılda Farsça yazan şair Sarmad'ın ölümü (1661'de idam edildi) de şairi etkileyen başka bir faktördür. Galib'e göre zamanın ana şiirsel rehberi "Hint tarzı" edebiyatıdır. [Sebk-i Hindî] XVI-XVIII. yüzyıllar Galib ve 'Hint Usulü' ve klasik Farsça edebiyatta en etkili akım idi.⁶

Merdivenden aşağı indiğimizde kendimizi XV. yüzyılda bulmaktayız. Cami'nin "Yusuf ve Züleyha" (1483) şiiri sembolik bir sonuç olarak düşünülebilir. Fars klasik şiirinin bu son çağın önceki geleneği şu şekilde biriktirmiştir: Gelecek yüzyıllarda şiiri resimlemek için tükenmez bir ivme kazandırmıştır. Yusuf'un güzelliği sadece kelimelerle anlatılmamış dönemin minyatürlerine de yansımıştır. Fars şiiri ve minyatür resmin aynalarında Yusuf'un güzelliği zirveye çıkmıştır. Okuyucu Cami'den sonra Hafız'ın şiir çağı olan XIV. yüzyıla dalmaktadır. Hafız, kelimenin en büyük savunucusu ve eşsiz bir lirik şairdir. Eserlerinin gizeminin yüzyıllar boyunca solmadığı ve tezahür ettiği bilinen bir gerçektir. Divan'ına yüzlerce şerh kitabı yazılmıştır. "Hafız'ın Beyitlerini Anlama Talebi ve Geleneksel Şerh" bölümü bu konuyu açıklamaya adanmıştır.

⁶ Halil Toker, "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)", *İlmî Araştırmalar*, No (2), 1996, s. 141-150.

Hafız, Fars edebiyatının en yüksek zirvelerinden biriydi. Eserleri genellikle onun şiirlerini ezberleyen ve bunları günlük atasözleri yahut deyimler olarak kullanan Farsça konuşanların evlerinde bulunmaktaydı. Onun hayatı ve şiirleri pek çok analizin, yorumun konusu haline gelmiştir. Hafız, muhtemelen ölümünden sonra derlenen, hayatta kalan şiirlerinden oluşan bir koleksiyon olan *Hafız Divanı* ile tanınır.⁷ Eserleri “antinomial” olarak ve orta çağda kullanılan “teozofik” terimiyle tanımlanabilir. XIV. ve XVIII. yüzyıllarda “teozofik” terimi, “yalnızca kutsal kitaplardan ilham alan yazarların” (teolojiden farklı olarak) mistik çalışmalarını belirtmek için kullanılmaktaydı. Hafız öncelikle lirik şiir veya gazellerin edebi türünde yazdı; bu, ilahi ilhamın coşkusu aşk şiirlerinin mistik biçiminde ifade etmek için ideal bir üsluptu. Gazellerinin temaları arasında sevgili, iman ve ikiyüzlülüğün açığa vurulması yer alır. Gazellerinde aşktan, şaraptan ve meyhanelerden söz eder; bunların hepsi, fiili dünyevi kurtuluş olsun, ister ilahi aşktan söz eden sevgilinin sesi olsun, vecdi ve kısıtlamadan özgürlüğü temsil eder. Hafız, yaşamı boyunca diğer İranlı şairlerin onun eserlerini taklit etmesi ve Bağdat’tan Hindistan’a himaye teklifleri ile İslam dünyasında büyük beğeni toplamıştır. İktbal’in şiirsel dünyasının kökeninde Hafız’dan da etkiler fazlasıyla bulunmaktadır. Hafız’ın şiirleri bir büyü veya sihir gibidir. Hafız’ın sözlerinin analizi kolay kolay yapılamazdı ama etkisi hemen görülmekteydi. Onun beyitlerinin ne kadar nezaket ve bilgelikle dolu olduğu çok şaşırtıcıdır. Bunlar onun şiirlerinin derinliklerine yerleşmiştir. İktbal, Hafız’ın sözlerinin bazı genç kadınları kaçınılmaz ölümden kurtardığına dair bir efsaneden söz eder.

Bu büyük şairin mezarında ölümsüz aşkı anlatan her daim bir gül bitirmiş. Yahya Kemal’in ifadesiyle: “Hafız’ın kabri olan bahçede bir gül varmış; yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle. Gece; bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış, Eski Şiraz’ı hayal ettiren ahengiyle.”⁸ M. İktbal’de Hafız’ın aşk nağmelerinden ziyade topluma eleştirel bakan tavrının etkisi daha çoktur. Şiirin saf sanat olarak yapıldığı yıllarda Fars Edebiyatı’nda Emir Hüsrev (Öl. 1325), XII. yy. şairlerinden Nizami Gencevi’yi de zikretmek gerekmektedir. Emir Hüsrev, Delhi Sultanlığı döneminde yaşamış bir Hint-Fars Sufi şarkıcısı, müzisyeni, şairi ve bilginidir. O, Hindistan yarımadasının kültürel tarihinde ikonik bir figürdür. Hindistan’ın Delhi kentindeki Nizameddin Evliyâ’nın mistik ve manevi öğrencisiydi. Arapça, Farsça ve Hintçe terimleri içeren

⁷ Nebahat Turan, “Muhammed İktbal’in Urduca Şiirlerinde Fars Şairleri”, *Doğu Araştırmaları*, No 2.(26), 2022, s. 12-56.

⁸ Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul: 2007, s. 54.

Khāliq Bārī adlı manzum bir kelime dağarcığı sıklıkla ona atfedilir. Hüsrev bazen “Hindistan’ın sesi” veya “Hindistan’ın Papağanı” (Tuti-e-Hind) olarak anılır ve “Urdu edebiyatının babası” olarak kabul edilir. Gazel, mesnevi, kıta, rubai, do-baiti ve terkib-i bend gibi pek çok nazım türünde eser vermiştir. Gazelin gelişimine katkısı önemlidir. Nizami Gencevi’nin önemi ise şiire gerçekçi bir üslup getiren, Fars edebiyatının en büyük romantik epik şairi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktaydı. Onun edebi mirası Afganistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye’de hâlâ yankılanmaktadır.

Nizami saray şairi olmadığından hanedanların yıllıklarında yer almamaktadır. Büyük şairlerin özdeyişlerinin yanı sıra biyografik bilgiler ve üslup yorumlarının da yer aldığı edebi hatıratların derlemesi olan tezkireler, kısaca ona gönderme yapmaktadır. Bu tezkirelerdeki malzemenin çoğu efsanelere, anekdotlara ve söylentilere dayanmaktadır. Sonuç olarak, Nizami’nin hayatı hakkında çok az gerçek bilinmektedir. Tek kaynak kendi eseridir ve kişisel hayatı hakkında fazla bilgi vermez. Nizami, şiirlerinin de yansıttığı gibi hem siyasi istikrarsızlığın hem de yoğun entelektüel faaliyetin olduğu bir çağda yaşadı; ancak şairin etrafında oluşturulan birçok efsane, daha sonraki biyografi yazarlarının anlatımlarını renklendirdiğinden, hayatı, patronlarıyla ilişkileri veya eserlerinin kesin tarihleri hakkında çok az şey bilinmektedir. O zamanın büyük şairlerinde olduğu gibi şiirlerini bölgenin çeşitli yöneticilerine ithaf etti, ancak saray hayatından kaçındı. Nizami, Mesnevi üslubunun (çift kafiyeli musralar) ustasıydı. Eserleri içinde; Leyli o Mecnun, Makhzan-ol-Asrâr, Eskandar-Nâme, Haft Peykar [Yedi Güzeller] Hüsrev o Şirin en bilinenleridir. M. İkbâl’de Hüsrev ve Nizami’nin aşk tınılı nağmelerinin de etkileri bulunmaktadır.

Sonuç

Fars ve Hint dünyası deyince günümüzde ilk akla gelen şairlerden biri hiç şüphesiz Muhammed İkbâl’dir. Prigarina Natalya Ilyiniçna ve Anna Arovnova Suvorova bu olguya dikkat ederek bir çalışma hazırlamışlardır. *Şairin dünyası şiirin dünyasıdır: Makaleler ve denemeler* kitabında; zamanın merdivenlerinde geriye bir yolculuk, Muhammed İkbâl’in şiir dünyası, Muhammed İkbâl’in şiir terminolojisi (istilahat el-şuara), XX. yy. Doğu edebiyatlarında romantizmin karakteri sorunu üzerine, İslam geleneği ışığında İkbâl’in kâmil insan figürünün bazı özellikleri, İkbâl’in Mesnevi önsözü ve şahsiyet kutsalları, Galib ve İkbâl: Tarzlarının karşılaştırmalı incelenmesi deneyimi, Mirza Galib’in dünyası, Galib ve Sarmad, Galib ve Hint stili, Aynalardaki Yusuf’un güzelliği: Fars şiiri ve minyatür resimleri, bir olay olarak Hafız beyitleri: Anlam

ve geleneksel yorum, iyi niyete giden yol, Emir Hüsrev Dehlevi'den sekiz cennet, Galib'in mesnevisi ve Rumi'nin ney namesi, fars şiiri bahçeleri vb. konular ele alınmıştır.

Mevlana'ya değin indiğimizde onun şiiri ve düşünceleri XVIII. yüzyıla kadar uzanan önemli anlayışlardan biridir. Muhammed İkbâl'den geriye doğru takip eden tüm yüzyıllar boyunca Mevlana'yla karşılıklı etkileşim ya da ona göndermeler bulunmaktadır. Hem Cami'nin hikâyesinde hem de Galib'in mesnevisinde Mevlâna takdir edilmektedir. M. İkbâl'in öncü felsefi fikirlerinin kaynağı olan şiirinde tercih ettiği asıl karakter Rumi'dir. Merdivenimizin son basamağında kendimizi XII. yüzyılda bulmaktayız. Bu son noktada karşımıza Reşîdüddin Vatvat çıkmaktadır. "Ḥadâ'ıku's-sıḥr fî deḳâ'iki'ş-şî'r" Fars belagat ve şiir sanatının gösterildiği en eski eserlerden biridir. Fars ve Hind edebiyatında önceki aşamasının ve ana rotaların yapıların geliştirilmesi bu eserden sonra olmuştur. İkbâl, Britanya Hindistan'ı Müslümanların tarihi, siyasi, dini ve kültürel dergisi olan Tolu-e-İslam'ın ilk hamisiydi. İkbâl uzun bir süre boyunca kendi fikirlerini ve Tüm Hindistan Müslümanları Birliği'nin amaç ve hedeflerini duyuracak bir dergi istiyordu. Tolu-e-İslam, Pakistan'ın bağımsızlığa giden hareketinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Doğu Divanı'nı mükemmel bir kültür ikonu olan Goethe'ye ithaf eden İkbâl'in Payam-ı Meşrik'i, Goethe'nin Batı Divanı'na hem bir cevap hem de bir düzeltme niteliği taşıyordu. Zira İkbâl, kendisini Doğu'nun temsilcisi olarak stilize ederek, Batı'nın temsilcisi Goethe ile eşit şartlarda konuşmaya çalışmıştır. Bütün bunların asıl kaynağı ise tabii ki Hafız-ı Şirazi'dir. "Hafız, katlanver gece gündüz sıkıntıya. Bir gün -nasıl olsa- ereceksin muradına."

M. İkbâl, İslam geleneğine bağlı bir ailede yetişmiştir. Eğitimine geleneksel İslam dini eğitimi olarak başlamış, daha sonra modern eğitim görmek amacıyla Lahore'deki Government College'a devam etmiştir. Daha sonra İngiltere'ye giderek Cambridge'de hukuk eğitimi almış ve felsefe üzerine çalışmıştır. İkbâl'in entelektüel gelişimi hem Doğu hem de Batı düşüncesinden etkilenmiştir. İslam düşünürleri, Hint felsefesi ve Batı felsefesi üzerine derinlemesine çalışmalar yapmıştır. Özellikle Friedrich Nietzsche'nin fikirleri İkbâl'i etkilemiş ve onun düşüncesinde belirgin izler bırakmıştır. İkbâl, İslam milliyetçiliğinin önde gelen savunucularından biridir. Ona göre, Müslümanlar, birlik ve dayanışma içinde hareket ederek kendi kimliklerini korumalı ve güçlendirmelidir. İkbâl, modern dünyanın zorluklarıyla başa çıkmak için İslam'ın yeniden yorumlanması gerektiğine inanmıştır. Ona göre, İslam, değişen koşullara uyum sağlayabilen esnek bir din olmalıdır. İkbâl, insanın özgürlüğü ve

kaderi gibi evrensel konuları ele almıştır. Felsefi düşüncesi, insanın iç dünyasını keşfetmeye ve manevi potansiyelini gerçekleştirmeye yöneliktir. Muhammed İktbal hem bir şair olarak hem de bir düşünür olarak, İslam dünyasında derin bir etki bırakmıştır. Entelektüel hayatı ve düşünceleri hem çağdaş İslam düşüncesi üzerinde hem de Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün bile, İktbal'in fikirleri, İslam milliyetçiliği, din-felsefe ilişkisi ve modern dünyadaki İslam'ın rolü gibi konularda tartışmalara ilham vermektedir.

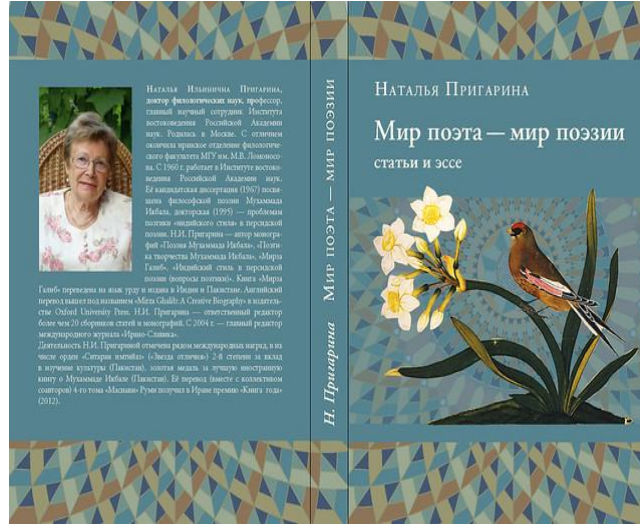
Doğu edebiyatı, derinliği/ zenginliğiyle yüzyıllar boyunca okurları ve araştırmacıları büyülemiştir. Bu edebi gelenek, tarih boyunca İslam dünyasının kültürel ve entelektüel mirasını yansıtan şiirsel-felsefi metinlerle doludur. İktbal'den Rumi'ye uzanan bu edebi yolculuk, okuyuculara yalnızca şiirin estetik zevkini sunmakla kalmaz, aynı zamanda din, felsefe ve insan doğası üzerine derin düşüncelere de kapı aralar. Muhammed İktbal (1877-1938), modern Urdu ve Fars edebiyatının en önemli figürlerinden biridir. İktbal'in şiirleri, İslam dünyasının modernleşme sürecindeki düşünsel dönüşümünü yansıtır. Onun eserlerinde, bireyin kendini gerçekleştirme süreci ve İslam'ın manevi değerlerinin yeniden yorumlanması gibi temalar öne çıkar. İktbal, doğu ve batı felsefelerini harmanlayarak, Müslüman dünyasının içinde bulunduğu durumu eleştirel bir gözle değerlendirir. Rumi ise evrensel aşkın şairidir. Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273), yalnızca İslam dünyasında değil, dünya edebiyatında da büyük bir etkiye sahiptir. Rumi'nin şiirleri, sevgi, aşk ve manevi arayış temaları etrafında şekillenir. Onun "Mesnevi"si, insan ruhunun Allah'a olan yolculuğunu anlatan bir başyapıttır. Rumi, aşkın gücünü ve insanın ilahi olanla olan bağımlı vurgularken, okurlarına derin bir manevi deneyim sunar. İktbal ve Rumi, farklı yüzyıllarda yaşamış olsalar da düşünceleri ile eserleri arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. İktbal, Rumi'yi manevi bir rehber ve ilham kaynağı olarak görmüştür. Rumi'nin aşk ve birlik üzerine olan öğretileri, İktbal'in modern Müslüman bireyin kimlik arayışı üzerine, manevi yenilenme konusundaki düşüncelerine rehberlik etmiştir. İktbal'den Rumi'ye uzanan bu edebi yolculuk, okuyuculara Doğu edebiyatının kapılarını aralar. Bu iki büyük şairin eserleri, İslam kültürünün sanatsal ve manevi zenginliklerini keşfetmek için birer anahtar niteliğindedir. Onların şiirleri, dinî ve felsefi düşüncelerin şiirsel bir dille nasıl ifade edilebileceğini gösterir. Bu bağlamda, İktbal ile Rumi'nin eserleri, yalnızca edebi değeriyle değil, aynı zamanda kültürel ve düşünsel mirasıyla da önem taşır. Sonuç olarak, İktbal ile Rumi'nin şiirleri, Doğu edebiyatının derinliklerine inmek ve bu zengin mirası anlamak isteyen

herkes için vazgeçilmez birer kaynaktır. Onların eserleri, okurları hem duygusal hem de entelektüel bir yolculuğa çıkararak, Doğu'nun edebi ve manevi dünyasını keşfetmeye davet eder.

KAYNAKÇA

- ILYİNİÇNA, Prigarina Natalya, SUVOROVA, Anna Aronovna, *Mir poeta- Eto mir poezii: Stat'i i oçerki*, Institut Vostočnoovedeniya RAN, Moskva: 2011.
- İKBAL, Muhammed, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. Timaş Yayınları, İstanbul: 2022.
- KADIOĞLU, İdris, "Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, No 2. (1), 2016, 10-33.
- KEMAL, Yahya, *Kendi Gök Kubbemiz*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul: 2007.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, HAZİNOĞLU, Büşra, "Muhammed İkbâl'in Nefs Anlayışı", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No 2.(1), 2015, 11-31.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları-Modern Türkiye Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* No 9.(1), 2009, 1-21.
- TOKER, Halil, "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)", *İlmî Araştırmalar*, No (2), 1996, 141-150.
- TURAN, Nebahat, "Muhammed İkbâl'in Urduca Şiirlerinde Fars Şairleri", *Doğu Araştırmaları*, No 2.(26), 2022, 12-56.

EKLER

Kitabın Kapak sayfası, <https://book.ivran.ru/book?id=459&from=1061> E.T.
(26.09.2023)

Allame Muhammed İkbâl, <https://www.worldbulletin.net/muhammed-ikbal.jpg> E.T. (26.09.2023)